

№ 10 (879)
Сакавік 2022 года

Краязнаўчая газета

Выдаецца з красавіка 2003 года

kazeta.by

bfk.by

Гістарычны цэнтр Мінска

planeta
BELARUS

Фота: Борис ПІДПІСЬВЕЧКА

На тым тыдні...

Ратуемся спадчынай

✓ Сёлета адзначаецца 150 гадоў з дня нараджэння вядомага беларускага мастака, таленавітага пейзажыста Вітольда Бялыніцкага-Бірулі (1872 – 1957). Да юбілейнай даты Нацыянальны мастацкі музей Беларусі падрыхтаваў **персональную выставу** твораў жывапісца, якая адкрылася **3 сакавіка**. В.К. Бялыніцкі-Біруля валодаў незвычайным майстэрствам перадаваць прыгажосць самых розных станаў прыроды. Вясна, мабыць, часцей за ўсё знаходзіць адлюстраванне ў яго працах, бо менавіта гэтую пару года вызначае багацце дзіўных станаў прыроды, якія хутка змяняюць адзін аднаго.

Выстава працуе па 10 красавіка.

✓ **3 сакавіка** ў галерэі «Ракурс» Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі адкрылася выстава акварэлі і малюнка **«Палітра вясны»**. Гэты праект-вішыванне прызначаны нагадаць пра хуткае абуджанне прыроды і парадаваць наведвальнікаў багаццем кветак і колераў. На выставе прадстаўлены пейзажы, нацюрморты, сюжэтныя выявы. Рознакаляровая гама мастацкіх работ дае магчымасць адчуць абуджанне прыроды, свежае паветра, сонечнае святло і напоўніць энергіяй, пшчотай пацудзіў, ферверкам эмоцый і морам надзей. Усё гэта – колеры вясны, увесь яе спектр, яе палітра.

Пабачыць усю гэту прыгажосць можна да 26 чэрвеня.

✓ **3 сакавіка** да гадавіны першай летапіснай згадкі пра Мінск у Мінскай гарадской ратушы адбылася серыя лекцый пад агульнай назвай **«Пад правам магдэбургскім»**. Лекцыі прачыталі вядомыя беларускія гісторыкі, археолагі і краязнаўцы. Надзея Палтаржыцкая распавяла аб структуры і штодзённых справах мінскага магістрата XVII – XVIII стст. – галоўнага органа гарадскога самакіравання. Аляксандр Доўнар прысвяціў сваё выступленне іншаму органу самакіравання – радзе гмінных мужоў. Пра археалагічныя даследаванні архітэктурных помнікаў сучаснай плошчы Свабоды – Мінскай гарадской ратушы і сабора Святога Духа – расказалі Сяргей Тарасаў і Ірына Ганецкая. Менавіта пад час дзеяння магдэбургскага права ў Мінска з'явіліся не толькі свае сімвалы, але і свае нябесныя апекуны: у 1591 г. у горада з'явіўся герб з выявай Узняснення Дзевы Марыі. Алег Дзярновіч пазнаёміў наведвальнікаў з падзеямі, якія падарвалі Мінску нябесную пратэктцыю. Андрэй Кіштэмаў распавёў пра спецыфіку пражывання ў гарадах і асаблівасці развіцця гарадоў з моманту ўзнікнення магдэбургскага права на беларускіх землях да канца XIX ст. на прыкладзе Мінска.

✓ **3 сакавіка** Нацыянальны гістарычны музей прадставіў фотапраект гродзенскага фотамастака, лаўрэата міжнародных конкурсаў і фестываляў Наталлі Дораш **«Толькі поле перайсці»**. На

выставе прадстаўлена серыя фатаграфій поля ў гродзенскім мікрараёне Фарты ў розныя поры года. Гэты ўнікальны куток прыроды ў гарадской мяжы знаходзіцца на паўночным захадзе горада. Мікрараён атрымаў назву «Фарты» ў гонар фартыфікацыйных збудаванняў так званай Гродзенскай крэпасці. Частка з іх захавалася ў нядрэнным стане, у тым ліку 13-ы форт. У гэтай мясцовасці багатая гісторыя. На полі ішлі баі ў Першую і Другую сусветныя войны. Побач знаходзіцца мелавы кар'ер, бор ляскога ўрочышча Пышкі, хутары з дагледжанымі агародамі і садамі, лагчына, што зарастае летам высокімі квітнеючымі травамі, і цячэ велічны Нёман.

Выстава працуе па 20 красавіка.

✓ **4 сакавіка** ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры адкрылася часовае літаратурна-дакументальная экспазіцыя **«Таямніцы дзеда Кандрата»**, прысвячэная 100-годдзю пачатку творчай дзейнасці народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы. Праект рэалізаваны пры ўдзеле Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, філіяла «Гасцёўня Уладзіслава Галубка» Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Кандрат Крапіва – байкапісец, драматург, паэт-сатырык, празаік, вучоны-лінгвіст, грамадскі дзеяч, акадэмік, віцэ-прэзідэнт

Акадэміі навук Беларусі, заслужаны дзеяч навук Беларусі, удзельнік чатырох войнаў, Герой Сацыялістычнай Працы, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР, Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Янкі Купалы. Творчасць пісьменніка непасрэдна і непарывуна звязана з лёсавызначальнымі падзеямі XX стагоддзя. Дэвізам усяго яго жыцця былі словы, якія цяпер выбіты на яго надмагіллі: *«Мною валодала жаданне ўмяшчацца ў жыццё і све-тог ў ім паправіць»*.

На выставе прадстаўлены рукапісы, фотаздымкі розных гадоў, дакументы, сувеніры, асабістыя рэчы, кнігі пісьменніка. Яе дапаўняюць матэрыялы з яго сямейнага архіва, якія ніколі раней не экспанаваліся. Наведвальнікі пазнаёмяцца з асноўнымі этапамі жыццявага і творчага шляху Кандрата Кандратавіча. Пісьменнік паўстае як выдатны знаўца мовы. Напісаная ім кніга філалагічных загадак-амонімаў «Загадкі дзеда Кандрата» адрасавана беларускім дзецям. Паводле гэтага выдання для маленькіх наведвальнікаў выставы сумесна з праектам «Скарбонка гульні» распрацаваны інтэрактыўны дадатак – настольная гульня «Загадкі дзеда Кандрата».

Праца выставы працягнецца да 31 снежня.

Скарыстаная інфармацыя Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Музея гісторыі горада Мінска, Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры.

Таму й прашу, каб збераглі

Сапраўдныя святы ў гонар Міжнароднага дня роднай мовы цягам тыдня адзначалі ў шахцёрскім Салігорску.

«Скарбы мовы» – мерапрыемства, што адбылося ў Салігорскім краязнаўчым музеі. Удзельнікамі свята былі вучні гарадской СШ № 3. Навуковыя супрацоўнікі музея Кацярына Тупека і Наталля Канановіч расказалі прысутным гісторыю ўзнікнення роднай мовы, а аўтарка гэтых радкоў прачытала дзецям свае вершы-загадкі.

«Дзень роднай мовы» – такое свята ўрачыста адзначылі і ў салігорскай гімназіі № 2. Актывая зала была поўная энергічных і вясёлых гледачоў. На сцэну, змяняючы адно

аднаго, выходзілі вучні. Гучала прыгожая музыка, дзеці паказвалі сцэнка з жыцця беларусаў, спявалі песні на роднай мове, дэкламавалі вершы. А калі аўтарка гэтых радкоў віншавала вучняў са святам, то адзначыла, што шчыра шануе сваю мову, не саромеецца размаўляць на ёй, любіць разважаць, думаць і пісаць свае творы менавіта на роднай мове, а таму жадае ўсім не губляць сувязі з беларускай мовай, вывучаць, размаўляць, ведаць яе і перадаваць гэтыя веды наступнікам.

«Ведай мову сваю, беларус!» – прыгожае свята роднай мовы ў Салігорскай раённай бібліятэцы, удзельнікамі якога былі навучэнцы гімназіі № 2 і № 3, аўтарка гэтых рад-

Дзень роднай мовы ў гімназіі №2

коў і бібліятэкар Ніна Мігун – удзельнікі літаратурна-краязнаўчага гуртка «Вытокі». Ніна Мікалаеўна распавядала вучням пра мову як найвялікшы скарб кожнага народа, а таксама правяла займальную віктарыну паміж удзельнікамі.

Асабліва кранула тое, што нашы дзеткі і ў музеі, і ў бібліятэцы, і на сцэне гімназіі прыгожа чыталі вершы на роднай мове, спявалі песні, ладзілі беларускія танцы, прымалі самы актыўны ўдзел у віктарыне, актыўна разгадвалі вершаваныя загадкі.

Святы атрымаліся такімі цікавымі, такімі пазнавальнымі, што ў душы ажыла надзея: ёсць каму шанаваць і берагчы нашу родную мову!

Валянціна БАБКО-АЛЯШКЕВІЧ, удзельнік аб'яднання «Вытокі», г. Салігорск

Генацыд. Трагедыя. Памяць

Сёлета ў студзені ў Германавіцкім мастацка-этнографічным музеі імя Я.Н. Драздовіча адкрылася выстава «Без тэрміну даўнасці», прысвечаная ахвярам генацыду пад час Вялікай Айчыннай вайны.

Тут прадстаўлены фотаздымкі помнікаў, усталяваных у Шаркаўшчынскім раёне на ўшанаванне памяці 2027 мірных жыхароў, знішчаных фашысцкімі акупантамі. За гэтай лічбай жахлівыя старонкі нашага народа, трагічныя лёсы дзяцей, жанчын, людзей сталага веку. Захаваць памяць аб падзеях 80-гадовай даўніны дапамаглі і ўспаміны сучаснікаў тых падзей.

Кніга «Памяць. Шаркаўшчынскі раён» змяшчае шэраг дакументаў, што пацвярджаюць факты масавага знішчэння жыхароў нашага раёна гітлераўскімі акупантамі. Карныя экспедыцыі фашыстаў паўтараліся не адзін раз. У 1942 г. разам з жыхарамі былі спалены вёскі Кушталі, Свілы, Трабаўшчына, Строна, Журавоўшчына, Куялеўшчына, Бялкова, Сялібка, Ігнацева, Падрэзаўшчына, Станіславова. У 1943 г. былі поўнасю або часткова, разам з жыхарамі, спалены вёскі Еды, Ерзаўка, Буда Бліжня, Буда Дальняя, Валашчанскія, Высокае, у 1944 г. – Чарамова, Грыблы.

У памяць аб спаленых вёсках і іх жыхарах непадалёк

вёска Шыці ў 1986 г. быў узведзены мемарыяльны комплекс. На ўзгорку размешчана васьміметровая стэла, перад ёю трохметровая скульптура салдата, які нібы застыў у суровым смутку, прыпаўшы на калена. Побач магіла, над якой ён схіліўся, ушаноўваючы памяць вясцоўцаў. На ёй трапеца Вечны агонь. Каля падножжа скульптуры салдата на мармуравай пліце змешчаны імёны землякоў, якія загінулі ў гады вайны. Па правы бок ад воіна на пліце барэльеф жанчыны з пранізваным кулямі дзіцем на руках, а побач высечаны імёны закатаваных. З левага боку на пліце з імёнамі загінулых – барэльеф селяніна-аратага, які ішоў за сахой, але ўпаў ад варожай кулі.

Страшэнны лёс напатак у гады вайны яўрэйскае насельніцтва нашага раёна. У шаркаўшчынскае гета былі зняволены прыкладна 1600 яўрэяў, у Лужках іх знаходзілася больш, чым 500. У мястэчку Еды былі замучаны і расстреляны 450 яўрэяў. На месцах іх гібелі ў Шаркаўшчыне, Лужках, Радзюках, Едах усталяваны помнікі як напамін аб жудаснай трагедыі.

Таксама на выставе экспануюцца працы мастакоў Уладзіміра Маяка, Уладзіміра Вальнова, Алеся Саўчанкі, Вячаслава Шамшура, Анісія Роліка, Віктара Крука, якія перадала музею ў часовае карыстанне ўладальніца прыватнай мастацкай галерэі Ада Райчонак.

У творы «Помнік ахвярам Халакосту» лепельскі мастак Алесь Саўчанка вобразна адлюстравуе стэлу ў памяць аб ахвярах генацыду, што усталявана за 2 км ад Лужкоў. Надвяхоркам да помніка ідуць людзі, постаці якіх адбіваюцца на чорнай паверхні стэлы і нібы ўвасабляюць душы закатаваных.

Уравае і праца Вячаслава Шамшура «Віцебск 1943-га», дзе мастак адлюстравуе віцебскае гета і засведчыў: няма ў Беларусі месца, якое б сваім чорным крылом не захапіў бы Халакост.

Свой твор «Дзяўчынка з 1941-га» шаркаўшчынскі мастак Віктар Крук прысвяціў А. Райчонак (нагадаем, што Ада Эльеўна – заснавальніца мастацка-этнографічнага музея ў Германавічах). Калі пачалася вайна, ёй было чатыры гады. На карціне мастак змясціў партрэт Ады Эльеўны з пазнакаю, калі зроблены гэты фотаздымак – 07.03.1941 г. Гэта быў яшчэ мірны час, і ніхто не мог нават падумаць, што праз некалькі месяцаў пачнецца вайна. Дзяўчынецца давялося прайсці праз гета, што прымаць усе выпрабаванні, але выжыць.

Тэму генацыду не абышоў і шаркаўшчынскі мастак Уладзімір Маяк. Сутнасць Халакосту ён паказаў праз выяву неба, па якім плывуць не аблокі, а постаці ахвяр фашызму. Відавочна, гэта душы людзей, помнік якім у выглядзе валуна мастак змясціў у левым кутку карціны.

Віцебскі графік і жывапісец Уладзімір Вальноў у фотакалажы «Штрыхі трагедыі (Астроўна. Яўрэйскія дзеці)» тонка і пранізліва

раскрыў тэму гэтай трагедыі. На амаль чорным фоне змешчаны даваенны фотаздымак яўрэйскіх дзяцей з вёскі Астроўна. У цэнтры – настаўнікі. Такія фотаздымкі рабіліся напрыканцы навучальнага года. Хутка лета, канікулы. Але наперадзе ў гэтых дзяцей трагедыя. Як сведчанне гэтаму – гузікі ўперамешку з попелам.

Аўтар карціны «Божачка, ратуй!» Анісій Ролік – ураджэнец вёскі Жукі Горныя, што знаходзіцца за 3 км ад Германавічаў. Ён мастак-аматар. Яго твор – крык душы жанчыны, якая ў роспачы просіць дапамогі ў Бога. Вакол разбурэнні і агонь, у небе – нямецкія бамбардзіроўшчыкі. І яна, разумеючы, што ў гэтым пекле не можа абараніць сваё вытрымаць усе выпрабаванні, і звяртаецца да Усявышняга.

Выстава «Без тэрміну даўнасці» не толькі падае інфармацыю, яна выклікае ў наведвальніка шкадаванне, скруху, абурэнне, узрушэнне, спачуванне... І даводзіць да кожнага, што чалавецтва не мае права забываць аб бязлітаснай сутнасці генацыду, каб гэта старашэнная з'ява ніколі і нідзе не паўтарылася.

Іна ПУЧЫНСКАЯ, м. Германавічы Шаркаўшчынскага раёна

Шэсць назваў адной ракі

Большасць беларускіх рэчак маюць адну ўласную назву, якая часта захоўваецца з даўніх часоў. А вось круговіцкай рэчцы (пра яе мы пісалі ў № 4 газеты за гэты год) пашанцавала – на працягу сваёй гісторыі яна мела дзве сталыя назвы («Смерць» і «Смердзь»), што адносіліся да ўсяго яе шляху – ад Круговічаў да Прыпяці, і ажно чатыры (!) найменні – да сярэдняга і ніжэйшага яе цячэнняў.

У ранейшыя часы жыццё людзей і, адпаведна, іх кругагляд моцна абмяжоўвалі прыродныя перашкоды, на нашай зямлі – найперш рэкі. Таму і варыяцыі іх назваў маглі суіснаваць нават у асяродку аднаго этнасу. Што казаць пра розныя субэтнічныя рэгіёны. Так сталася і з круговіцкай рэчкай. Якія ж назвы яна мела?

1. **Смерць.** Першы варыянт назвы, паводле кругаўцоў, звязаны з тым, што ручай (выток рэчкі) перасыхаў у засушлівыя леты – паміраў. Яшчэ адна легенда бытавала сярод насельніцтва, якое жыло ў ніжнім цячэнні Смерці, і кругаўцам не была вядомая. Аўтар кнігі «Воспоминание о древнем православии Западной Руси» архімандрыйт Анастолій пісаў, маючы на ўвазе часы вялікага князя літоўскага Гедзіміна (ў 1316 – 1341 гг.): «Татары, покончив с Туровом, двинулись к Давид-Городку... Начали делать набегы по ближайшим рекам Смерги и Случи... Река Смерть течёт около местечка Ляхвы... Река Смерть так названа потому, что татары предавали смерти всякого, кто на ней смел появляться, кому удавалось счастливо чрез эту реку пробраться, тому была ляхва, т.е. тот был счастливцем...». Лунінецкі краязнаўца С. Нефідовіч прыводзіць народнае паданне, якое таксама звязвае ўзнікненне назвы «Смерць» з татарскім нашэсцем: «Татары захапілі Давыд-Гарадок, тут стаў станам хан Гаюк. Збіраючы дань, татары часта наведваліся ў Ляхву. Хто не мог здаць даніну, забівалі і кідалі ў раку. Тады раца была нададзена назва Смерць». Аднак ён не схіляў верыць гэтым версіям паходжання назвы, паколькі на мапах 1613 і 1772 гг. рака называецца Ляхвай, а пад найменнем Смерць абазначана толькі расійскімі тапографамі ў пачатку XIX ст. Шукаючы прычы-

Выток рэчкі з-пад круговіцкай царквы

Фота Сяргея ВІЛЬНЕВІЧА

ны перайменавання, С. Нефідовіч звяртаецца да іншага падання: «У даўнія часы рака Ляхва штогод забірала ахвяру. Казалі, іншы раз рака плакала ці стагнала. Калі ў ціхіх вечары над ракой нейкая нябачная сіла плача дзіцячым галаском, то пільнуюць людзі дзяцей ці не, а абавязкова ўтопіцца малалетка, ці зімой на лёдзе, ці летам купаючыся, а то і так штосыці паялігне дзіця ў ваду. Калі галосіць жаночы голас – будзе ахвяра жанчына, а калі нешта стогне – мужчына ўтопіцца. Бывала 2-3 ахвяры за год. Людзі забілі трывогу. Сабраліся святары і правялі анафему – праклялі раку і надалі ёй назву Смерць. І ахвяраванне спынілася, не лічачы выпадковых тапельцаў».

Як бы там ні было, гэтак рака называлася на розных участках і ў розныя часы. С. Нефідовіч лічыць, што Смерцо яе называлі нядоўга – з 1800 г. да 1830-х гг. А з сярэдзіны XIX ст. пачалі выкарыстоўваць назву Смердзь. Нагадаем, што лунінецкі краязнаўца мае на ўвазе раку ў сярэднім і, часцей, ніжнім цячэнні. Але яго сцвярджанне адносіцца да называння ракі сялянамі. Бо на шэрагу мапаў сярэдзіны і другой паловы XIX ст. рака ў ніжнім цячэнні па-ранейшаму называецца Смерцо. У круговіцкім наваколлі рака захавала такую назву да свайго знікнення. Прычым паралельна бытавала і сугучнае рачное імя – Смердзь.

Чаму, калі і як з'явілася назва «Смерць» менавіта ў ваколліца Круговічаў, застаецца загадкай, якую наўрад ці ўдасца разгадаць. Афіцыйна ж гэтая назва тапографамі актыўна выкарыстоўвалася да сярэдзіны XX ст.

2. **Смердзь.** Этымалогія гэтай назвы нібыта відавочная. Аднак перайменаванне рэчкі магло адбыцца (не без уздзеяння таго ж «водару») на падставе сугучча з назвай Смерць. Гэта спарадзіла не тое што бытаніну – хутчэй суіснаванне абедзвюх назваў. Так было ў верхнім цячэнні, каля Круговічаў. Час узнікнення сярод кругаўцоў «пахучай» назвы ракі, сёння ўстанавіць немагчыма. У ніжнім цячэнні Смердзю рака стала называцца ў сярэдзіне XIX ст. Аднак мы не ведаем гістарычных крыніц таго часу з такой назвай.

Да Другой сусветнай вайны тапографы часцей выбіралі назву «Смерць». Хаця першыя нам вядомыя выпадкі пазначэння «Смердзі» на мапах сустракаюцца яшчэ ў 1930-я гг. Пасля вайны гэтая назва на мапах замацоўваецца трывала. Іншыя варыянты ў крыніцах другой паловы XX – пачатку XXI ст. нам не трапілася.

3. **Ляхва.** Яшчэ адна старажытная назва ракі. Аднак датычыцца яна толькі ніжняга цячэння і, думаецца, не адносілася да ўчастка вышэй за Грычынскія балоты. Узнікненне назвы «Ляхва» падштурхоўвае да наступнай гіпотэзы. Гістарычна склалася, што рэкі часта давалі найменні пасяленням. Таму апошнія не маглі быць старэйшымі за сваю «прамаці». Вёска Ляхва ўпершыню згадваецца ў 1493 г. Значыць, да гэтага часу рака павінна была мець аднайменную назву. Толькі з наступнай папраўкай: у ніжнім цячэнні. Атрымліваецца, што легенды пра адносіны татарскага нашэсця да ўтварэння назвы ракі маглі ўтрымліваць слухную інфармацыю.

Магчыма, што назвы «Ляхва» і «Смерць» суіснавалі (у адным з вышэй прыведзеных паданняў такое дапускалася). Прычым на

адных і тых жа ўчастках ракі, але кругаўцам найменне «Ляхва» ніколі не было вядома.

4. **Obrodnilza.** Яшчэ адна назва ракі датычыць яе ніжняга цячэння (як і Ляхва). Так яна напісана на мапе, створанай у 1812 г. для французскага імператара Напалеона. Здаецца, што гэта проста набор лацінскіх літар. Верагодна, аўтары мапы тут зрабілі памылку. Тым не менш, для біяграфіі ракі ўлічым і гэты гістарычны пасаж.

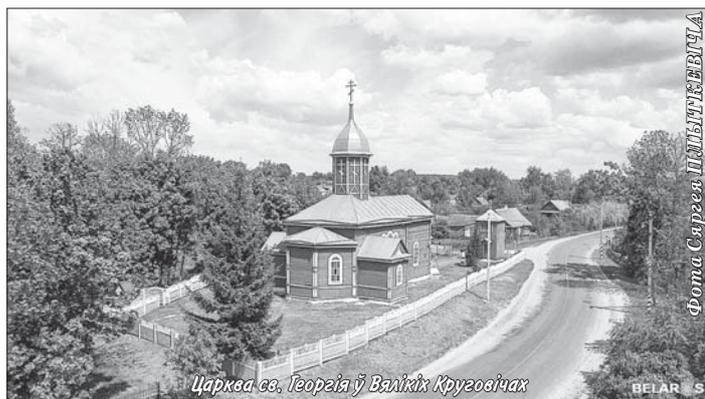
5. **Смуть.** Матэрыялы для географіі і статystыкі Расіі, зібраныя офіцэрамі Генеральнага штаба па Мінскай губерні, выдадзеныя ў сярэдзіне XIX ст. асобную ўвагу надаюць рэкам Цна і Лань. Пра Смерць у гістарычнай крыніцы таксама знаходзіцца згадка. Але яна «прывязаная» ў якасці заўвагі да падраздзельчыка пра Цну. Прычым не адразу можна зразумець, якая рака маецца на ўвазе. Толькі па геаграфічнай лакалізацыі становіцца ясна. Чаму? Ды назва, якую рака абазначана, ідзе больш, акрамя названай крыніцы, не сустракаецца. Прачытаем дакумент: «К востоку от Цны, в Мозырьском уезде, близ границы его с Пинским, течёт незначительная речка Смуть, впадающая в Припять с севера, против устья левого рукава Горыни, называемаго Ветлицею; на речке находится м. Ляхва». Менавіта дзве апошнія акалічэнні – упадзенне на супрацьлеглым беразе рукава Гарыні і размяшчэнне на рацэ Ляхвы – указваюць, што гаворка ідзе акурат пра круговіцкую рэчку, якая такім чынам атрымала чарговую назву. Хаця, хутчэй за ўсё памылкова.

6. **Стрыжова.** Яшчэ ў часы Расійскай імперыі рэчку сталі называць «Стрыжова» (ад назвы балота Стрыжы на поўдзень ад Дзяніскавічаў, у якое ўпадала Смерць). Мяркую, што ўтварэнне гэтай назвы ракі адносіцца да пачатку меліярацыі. Недзе каля Ескавічаў у 1860-я гг. рэчку, якая гублялася, расцякалася ў забалочаных нізінах, «акультурылі» – трохі каналізавалі, каб лепей сыходзіла вада. Так, на тагачаснай мапе (не пазней за 1863 г.) відаць выпрастаны ўчастак, але яго назва не пазначана.

Адметна наступнае. Пры перайманні назвы «Стрыжова» паралельна на гэтым участку захоўваліся старыя назвы – «Смерць» і «Смердзь». Чаму некаторыя тапографы ўвялі трэцюю, не зразумела. Назва «Стрыжова» давалася каналу.

Праз гадоў сто была праведзена яшчэ адна, больш маштабная меліярацыя. У адрозненне ад XIX ст., сучасныя меліяратары далі рады – старое рэчышча перастала існаваць. Прычым назву канала, які ўвабраў воды колішняй, моцна абязводжанай рэчкі, пакінулі тую, якую далі папярэднікі, – Стрыжова. Але ў народзе яшчэ доўга захоўваўся мясцовы гідронім.

На сённяшня дзень назва «канал Стрыжова» з'яўляецца афіцыйнай і, бадай, адзінай назвай таго шляху, па якім працякала некалі круговіцкая рака Смерць (за выключэннем, зразумела, ніжняга цячэння ракі, якая стала называцца Смердзю).

Царква св. Георгія ў Вялікіх Круговічах

Фота Сяргея ВІЛЬНЕВІЧА

Лёс гістарычнага цэнтра Мінска ў другой

Сёлета спайняецца 955 гадоў з часу першай згадкі Мінска ў летапісах. Пад датай 3 сакавіка 1067 года ў «Аповесці мінулых часоў» змешчаны запіс пра бітву на Нямізе паміж войскамі князёў Яраславічаў і Палацкага княства, якім кіраваў знакаміты князь Усяслаў Брачыславіч. З таго часу Мінск быў значным цэнтрам беларускіх зямель. А пасля стварэння ў XVI ст. Мінскага ваяводства ён стаў вялікім горадам.

У XVII – XVIII стст. умацаванні Мінска ўключалі замак і паўколыца земляных валоў і равоў з паўднёвага боку. Цэнтрамі сыходжанья яго вуліц былі замак з Ніжнім рынкам, а таксама Высокі рынак. Ансамбль забудовы Высокага рынку (пазней – Саборнай плошчы), што фарміраваўся на працягу XVI – пачатку XX ст., – выдатная з’ява ў гісторыі беларускага дойлідства. На яго невялікай тэрыторыі канцэнтравалася вялікая колькасць дасянаў, што абумовіла

з барочнымі касцёламі; дамініканскі кляштар таго ж часу; будынак гарадскога тэатра канца XVIII ст., рэканструяваны на працягу XIX і ў пачатку XX ст.; гасцініца пачатку XIX ст., перабудаваная ў 1884 г. і ў стылі мадэрн – у 1906 – 1908 гг., якая атрымала назву «Еўропа» і стала найбуйнейшым грамадзянскім будынкам Мінска; сінатога XVIII ст. з парадным дваром.

У XIX ст. у гістарычным цэнтры Мінска былі разбураны ці перабудаваны асобныя выдатныя архітэктурныя помнікі. У многім гэта абумовіла ўнутрыпалітычная сітуацыя пасля паўстанняў 1830 – 1831 і 1863 – 1864 гг. Менавіта ў 1860-я гг. быў ушчэнт разбураны і будынак ратушы, адзін з самых славутых будынкаў на плошчы. Аднак яшчэ ў 1920 – 1930-х гг. цэнтр Мінска ўяўляў сабой цэласнае і буйнамаштавае гісторыка-горадабудаўнічае ўтварэнне, якое сінтэзавала ў сабе культурную спадчыну розных эпох.

У 1920-я гг. СНК БССР прыняў дакумент аб ахоўе помнікаў даўніны, у

Панарама гістарычнага цэнтра Мінска. Фота Сяргея Плыткевіча

у канцы 1960-х гг. зноў з’явілася рэальная пагроза гістарычнаму цэнтру Мінска. Архітэктары С. Мусінскі, Д. Кудраўцаў і Л. Каджар прапанавалі праект рэканструкцыі вуліцы Няміга, паводле якога старажытная забудова зносілася, а вуліца значна пашыралася. Яны хацелі зрабіць сістэму фантанаў, каб быў прыгожы выгляд «на водна-залеўны дыяметр беларускай сталіцы». Нягледзячы на супраціў грамадскасці і крытычныя артыкулы ў цэнтральных савецкіх газетах, Нямігу знеслі, і на адным з яе бакоў і забудавалі жылы дом, які атрымаў мянушку «Дом Мусінскага».

Рэальная пагроза ўзнікла і для Петра-Паўлаўскай царквы, помніка архітэктурны XVIII ст., прыстасаванай пад архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі. Помнік удалося захаваць, але пастаўлены побач «Дом Мусінскага» знішчыў аб’ект як дамінанту старажытнага Мінска. Дарэчы, пад час земляных работ на вуліцы Няміга будаўнікі натрапілі на ганчарны горн канца XVI – пачатку XVII ст., у якім захавалася шмат посуду і кафлі.

У гэты ж час архітэктары на чале з Ю. Шмітам і Ю. Грыгор’евым задумалі знесці гістарычную забудову Верхняга горада і Траецкага прадмесця разам з Купалаўскім тэатрам.

Але дзякуючы намаганням беларускай інтэлігенцыі і асабіста Уладзіміра Караткевіча гэтую задумку ўдалося прыпыніць. Тады, у другой палове 1970-х гг., узнікла грамадская іні-

цыятыва зрабіць праект адбудовы і рэканструкцыі гэтай часткі гістарычнага цэнтра. Сфарміравалася група спецыялістаў, у якую ўвайшлі маладыя архітэктары-рэтаўратары на чале з Сяргеем Багласавым, гісторык Уладзімір Дзянісаў, археолаг і мастацтвазнаўца Зянон Пазняк, археолаг Валянцін Собаль, аўтар гэтага артыкула, іншыя энтузіясты адраджэння Мінска. Да 1979 г. быў зроблены дэталёвы праект гістарычнай рэканструкцыі Мінска, а таксама макет аднаўлення Верхняга горада з ратушай, гандлёвымі радамі, Свята-Духаўскай царквой і іншымі страчанымі альбо знявечанымі раней, а зараз цалкам адноўленымі, храмамі і кляштарамі.

Аформлены маляўнічы альбом з праектам захавання Мінска праз супрацоўніцтва ЦК КПБ Уладзіміра Глепа перадалі непа-срэдна Пятру Машэраву. Праект яму спадабаўся, і яго зацвердзілі, адмяніўшы папярэднія прапановы. Гістарычны цэнтр Мінска – Верхні горад,

Траецкае і Ракаўскае прадмесці – былі ўзяты пад ахову дзяржавы. Тут забаранялася новае будаўніцтва, якое магло парушыць гістарычнае асяроддзе.

У 1980 г. пачалася рэканструкцыя Траецкага прадмесця, а потым і Верхняга горада. У сакавіку 1980 г. прынята пастанова Мінскага гаркама КПБ і гарвыканкама «Аб рэканструкцыі гістарычнай часткі горада Мінска». Яна прадугледжвала аднаўленне старажытнай забудовы і наданне ёй новай, культурнай функцыі. Планавалася аднавіць тры гістарычныя раёны: Верхні горад (кварталы, абмежаваныя вуліцамі Інтэрнацыянальнай, Рэспубліканскай, Нямігай і ракой Свіслач), Траецкае прадмесце (вуліцы М. Горкага, Янкі Купалы і ракой Свіслач) і Ракаўскае прадмесце (вуліцы М. Астроўскага, Віцебская, Вызвалення і Замкавая). Спачатку будаўнікі прыйшлі ў Траецкае прадмесце, каб, назапасіўшы тут неабходны вопыт, перайсці да комплекснай рэгенерацыі найбольш

Касцёл і кляштар езуітаў на Высокім рынку ў Мінску. Мастак Напалеон Орда, малюнак 1864 – 1876 гг.

насычанасць архітэктурнай кампазіцыі. У прасторавай структуры ансамбля спалучаліся ўласціваці сярэднявечнай і рэнесансна-барочнай горадабудаўнічых культур.

Асноўнымі збудаванымі ансамбля з’яўляліся: ратуша, звесткі аб якой сустракаюцца ўпершыню ў канцы XV ст., гасціны двор, згаданы ў XVI ст., комплекс мужчынскага і жаночага базільянскіх манастыроў першай паловы XVII – XVIII ст. з самым буйным у Мінску храмам, асобнай званіцай і развітым комплексам іншых пабудов; мужчынскі і жаночы бернардынскія кляштары першай паловы XVII – XVIII ст.

якім згадваліся Мінскае замчышча, дамініканскі, езуіцкі і бернардынскі касцёлы. Аднак ужо ў 1930-я гг. некаторыя помнікі дойлідства былі знішчаны, у тым ліку і славутая Свята-Духаўская царква на Высокім рынку. Шмат унікальных помнікаў былі моцна пашкоджаны пад час Вялікай Айчыннай вайны ў 1941 – 1944 гг. Пасля вайны, ужо ў 1950 г., знеслі рэшткі дамініканскага касцёла і кляштара. Быў перабудаваны будынак езуіцкага касцёла і разбурана вежа з гадзіннікам каля яго галоўнага фасада, а праз Мінскае замчышча праклалі Паркавую магістраль.

Высокі рынак у Мінску. Мастак Юзаф Пешка, 1800 г.

палове XX ст.

Колт са Свіслачы

Як яго знайшлі

Аўтар гэтых радкоў любіць валанцёрства. Ужо стары, сівы і лысы – і ўсё роўна любіць. А раней – так і яшчэ больш. Амаль кожнае лета з 1999 па 2013 год наведваўся на раскопкі ў Зборск, Ліпень, Свіслач. Там штогод працаваў археалагічны лагер. З Мінска прыязджалі навукоўцы, спачатку Ала Ілюцік, а за ёю і Вадзім Кошман. Ала Уладзіміраўна вяла працы на Зборскім гарадзішчы, на Ліпеньскім селішчы. У 2000 годзе яна ўзялася за вялікі раскоп на Свіслацкім замку. Затым гэтую справу працягнуў В. Кошман.

...Ну і вось, апошнія дні чэрвеня 2006 года. На замчышчы за тыдзень выкапаная ўжо даволі глыбокая яма. Час абедзенны, дзеці-валанцёры адпраўлены ў школу есці. На раскопе засталіся дарослыя дзядзькі – я і Кошман. Кіраўнік павольна падчышчае лапатай сценку раскопу. Падчышчаў-падчышчаў, і раптам выняў з асыпанай зямлі плоскі бліскучы прадмет: «О, глядзіце – колт!»

Што гэта такое

Гэта – старадаўняе ўпрыгожанне вельмі статуснай дамы (княгіні). Словы «колт» ці «каўтушы» ўжываліся ў рускіх пскоўскіх гаворках да XIX – пачатку XX стагоддзя. Падобнае слова тагачасныя этнографы запісалі і на Заходняй Украіне. Гэта значыць, у народзе нейкая памяць аб такіх прадметах захавалася. Цалкам магчыма, што ў куфэрах прыгажунь пазамінулага стагоддзя яшчэ ляжалі падобныя ўпрыгожанні, можа, толькі не гэтак багатыя, як у Старажытнай Русі. А ў Старажытнай Русі, гэта значыць 700 – 1000 гадоў таму, колты насілі замужнія дамы з разраду вельмі важных персон.

Навошта гэта рабілі

Трэба сказаць, што прычоскі, галаўныя ўборы і ўпрыгожанні сярэднявечных жанчын выконвалі прыкладна тую ж функцыю, што пагоні ў сучасных афіцэраў. Напрыклад, дзяўчына ва ўсходнеславянскім грамадстве жыла даволі свабодна. Адпаведна, яна магла насіць касу ці косы, магла хадзіць з распущанымі валасамі. Апошняе не віталася, але і не забаранялася. Магла зрабіць кароткую прычоску і запісацца ў дружыну, стаць дзеўкай-палянцай – і такое тагачасныя законы і звычай дазвалялі. Аднак замужняя жанчына заўсёды павінна была хавачь на людзях свае валасы пад наміткай: яна ўжо сабе не належала.

На намітку можна было надзяваць ўпрыгожанні: вяночкі, кароны (іх першапачаткова рабілі з бярозавай кары), дыядэмы. Мала таго, да вяночкаў і каронаў, якія ў багатых дам былі не з кары ці кветчак, а з калярковых ці нават каштоўных металаў,

Макет аббудовы Верхняга горада. *Архітэктар Сяргей Багасаў. Канец 1970-х гг.*

каштоўнай і старажытнай часткі Мінска – Верхняга горада.

Траецкае прадмесце – квартал, забудаваны ў XIX ст. невысокімі камяніцамі з характэрным дэкорам, утульнымі маленькімі дворыкамі, злучанымі праходамі ў адзінае цэлае, – у той час знаходзіўся ў вельмі дрэнным стане. Незваротна былі страчаны амаль усе малыя формы: брамы, каваныя агароджы, калодзежы, ліхтары, левіцы, частка балконаў, зменена форма дахаў, многія перабудаваныя будынкі страцілі першапачатковае аблічча і знаходзіліся ў дрэнным стане, бо капітальных рамонтаў пасля вайны тут не было. Усё гэта зрабіла немагчымым акадэмічную рэстаўрацыю, бо квартал страціў старое наваколле. Таму пры яго аднаўленні быў вызначаны кірунак на рэгенерацыю. Для гэтай мэты былі скарыстаны розныя архітэктурна-рэстаўрацыйныя сродкі. Па-першае, рэстаўрацыя фасадаў, аднаўленне па архіўных дакументах, старых фотаздымках і ўзорах XIX ст. аконных і балконавых рашотак, філёнгавых дзвярэй, ліхтароў, шыльдаў, брам, высокіх дахаў, накрытых чырвонай дахоўкай. Па-другое – аднаўленне страчаных вугла-

вых будынкаў. Планавалася зрабіць іх па захаваных царчыхах, але, на жаль, гэта не было зроблена, і іх новая архітэктура не зусім упісваецца ў планіроўку квартала.

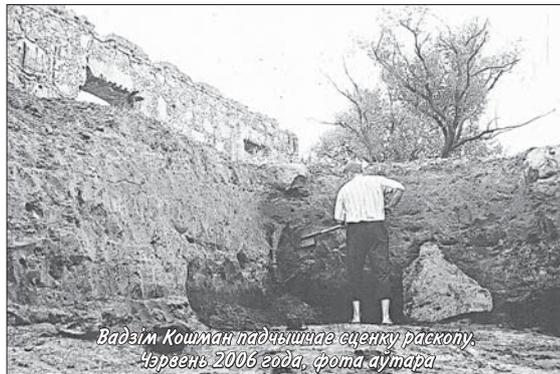
У 1986 г. у Мінску на Кастрычніцкай (былой Цэнтральнай) плошчы былі адкапаны рэшткі дамініканскага касцёла (першая чвэрць XVII ст.). Выявілася, што помнік быў прыстасаваны да абароны, бо на адным з яго фасадаў захаваліся байніцы ніжняга бою. Жываў раскопкамі З. Пазняк. Археалагі знайшлі шмат рознакаляровых паліваных плітак падлогі і значную колькасць паліванай дахоўкі зялёнага і светла-карычневага колеру. Касцёл быў пабудаваны так, што байніцы для гармат знаходзіліся на бакавым фасадзе, які размяшчаўся паралельна земляным бастыёнам, што абаранялі Менск у XVII ст. Пасля раскопак аб'ект быў закансерваваны з мэтай аднаўлення ў будучым.

Нягледзячы на шматлікія страты гістарычны цэнтр Мінска зараз стаў цікавым для айчынных і замежных турыстаў, мае шэраг музеяў і прыцягальны не толькі для гасцей, але і для мясцовых жыхароў, выгляд.

Алег ТРУСАЎ, кандыдат гістарычных навук

Раскопкі на Мінскім замчышчы. Жнівень 1984 г.

Вадзім Кошман падчышчае сценку раскопу. Чэрвень 2006 года, фота аўтара

вельмі часта мацаваліся шапаткія або звіночыя ланцужкі з падвескамі, званочкамі, амулетами – наколькі гэта дазваляла заможнасць сям'і.

Найбагацейшыя ўпрыгожанні былі, вядома, у княгін. І не проста багатыя, а яшчэ і такія, што вызначаліся добрым мастацкім густам, а таксама былі правільныя з пункту гледжання тагачаснай ідэалогіі. Старадаўнія майстры не дарма елі свой хлеб. Цяпер гэтыя вырабы ўпрыгожваюць найлепшыя музеі Беларусі, Украіны, Расіі.

Можна яшчэ дадаць, што для княгін і княжон з-за мора ўвозілася садавіна, як зацукраваная, так і свежая. Увозілася і касметыка. Флаканы для касметыкі тысячагадовай даўніны былі знойдзены пры раскопках у Свіслачы. Між іншым, колты-падвескі маглі быць полымі. Унутр можна было заліваць араматычны алей. Такім чынам, сапраўдная княгіня ў парадным уборы пры рухах уся блішчала, звінела, пахла.

Юрый КЛЕВАНЕЦ, г. Асіповічы

Колт са Свіслачы, раскопкі В. Кошмана (2006 г.)

Казкі прабабкі Максіма Багдановіча

А вы памятаеце, якія казкі вам расказвалі ў дзяцінстве? Здавалася б, не надта важнае пытанне, каб над ім доўга думаць. Але... Часам лёс чалавека вызначаюць самыя простыя рэчы – першая казка, расказаная бабуляй, першая песня, што спявала маці, першая кніга, якую прачытаў. Так сталася і з Максімам Багдановічам.

Бацька паэта, Адам Ягоравіч, згадаў, што Максім упершыню пазнаёміўся з «беларускай гаворкай» дзякуючы казкам сваёй прабабкі, бабулі Адама, Рузалі Асьмак. На яго думку, талент паэта «можа быць, асколак паэтычнага таленту яго прабабкі Рузалі, казкам якой у маіх запісках і песням сваёй радзімы ён абавязаны прабуджэннем свайго таленту».

Напрыканцы 2021 года ў выдавецтве «Янушкевіч» выйшла кніга «Казкі Рузалі Асьмак: Запісанія Адамам Багдановічам». У яе ўвайшлі сем казак, расказаных Рузалью Асьмак свайму ўнуку Адаму Багдановічу і запісаных ім па памяці ў канцы XIX стагоддзя.

Вясковая штодзённасць – частка нацыянальнай беларускай культуры, якая адлюстроўвае характэрныя рысы светапогляду і найбольш распаўсюджаных жыццёвых стратэгий. Гэтай тэмай традыцыйна займаюцца этнографы, этнолагі, культуролагі. Параўнальна нядаўна да іх далучыліся і гісторыкі. Іх увага скіраваная на найбольш аўтэнтычныя рысы, ці найбольш даўнія падзеі, якія так ці інакш замацаваліся ў чалавечай памяці ці архіўных дакументах.

Даследаванняў па гісторыі беларускай вёскі другой паловы XX ст. няшмат. Бо ўсё даследчыкаў гэтага перыяду звернута пераважна на гісторыю гарадскіх супольнасцей, якія сталі пераважаць праз актыўныя працэсы ўрбанізацыі. Напачатку 2020 г. у свет выйшла кніга «Ліпляны. Біяграфія і штодзённасць беларускай вёскі», у якой разглядаецца гісторыя асобнай усходнепалескай вёскі ў Лельчыцкім раёне, ад старажытнасці да сучаснасці. Але галоўнай часткай кнігі з'яўляецца гісторыя штодзённасці пасляваеннай вёскі. У гэтым

Упершыню яны былі надрукаваныя ў другім томе кнігі вядомага беларускага этнографа Паўла Шэйна «Матэрыялы для изучения быта і языка рускага населения Северо-Западного края», што выйшаў у 1893 годзе ў Санкт-Пецярбургу.

Пра саму апавядальніцу амаль усё вядома са слоў яе ўнука Адама. Нарадзілася Рузаль Асьмак каля 1822 года ў Халопенічах (сучасны Крупскі раён), у сям'і Казіміра Лісоўскага і Хрысціны з Парэцкіх. У 1840 годзе выйшла за краўца Тамаша Асьмака, рана засталася ўдавою, сама выгадвала траіх дзяцей. Зарабляла на жыццё шыццём адзення, а срод суседзяў мела славу знахаркі і расказчыцы казак і легенд. Памерла яна ў Халопенічах, верагодна, у 1877 годзе.

Адам Багдановіч згадаў, што яшчэ ў дзяцінстве спрабаваў пераказаць бабуліны казкі сябрам, пераймаючы яе манеры і выразы. А праз некалькі гадоў пасля яе смерці ён, на той час навучэнец Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі, пачаў запісваць іх па памяці для Паўла Шэйна. Так з'явіліся пісьмовыя

тэксты халопеніцкіх казак: рэпертуар красамоўнай традыцыйнай расказчыцы, крануты далікатнай, нават ненаўмыснай, літаратурнай апрацоўкай, бо на паперу яго пераносіў чалавек з учэпістай памяццю, але ўжо добра знаёмы з мастацкай літаратурай і сам не пазбаўлены апавядальніцкага таленту. Казкі чытаюцца па-кніжнаму гладка – але трымаюцца жывой мясцовай гаворкі і захоўваюць адметны голас расказчыцы. «Перадача казачнага сюжэта для яе была творчым актам; кожны раз яна ўносіла ў апрацоўку сюжэта новыя рысы; гаварыла гучна і нараспеў, надаючы апавяданню прыкметную рытмічнасць», – згадаў Адам Багдановіч.

Рупліва запісаных ўнукам больш за стагоддзе назад казкі Рузалі Асьмак цяпер вярнуліся да чытача. Падрыхтаваў іх да новага выдання Антон Францішак Брыль, які правёў тэксталагічны аналіз рукапісаў казак і выпраўіў некаторыя памылкі выдання Шэйна. Тэксты далікатна апрацаваў Уладзімір Лянкевіч. Да кожнай казкі яны падрыхтавалі змястоўныя каментары.

КАЗКІ РУЗАЛІ АСЬМАК ЗАПІСАНЫЯ АДАМАМ БАГДАНОВІЧАМ

Цяпер чытачы могуць пазнаёміцца з халопеніцкімі казкамі як асобнай і надзвычай цікавай з'явай, вартай уласнага месца ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя.

Падрыхтавана паводле кнігі

Вясковая штодзённасць другой паловы XX ст. Побыт ліплянцаў

нумары «Краязнаўчай газеты» пазнаёмім чытачоў з найбольш цікавымі ўспамінамі жыхароў Ліплянцаў пра іх побыт.

Другая сусветная вайна перапыніла ўсе звычайныя сацыяльныя і гаспадарчыя працэсы ў вёсцы. З жыхароў у вёсцы засталіся толькі жанчыны, дзеці і старыя, якія на працягу некалькіх гадоў знаходзіліся пад пагрозай фізічнага знішчэння, а потым выжывалі ва ўмовах разбураных гаспадарак, спаленых хат і поўнай адсутнасці ці невялікай колькасці свайскай жывёлы. Жылі людзі ў асноўным у зямлянках, ці т.зв. «времянках», ці курэнях.

У нас не было тут нічога. Усё спалена, гола поле. Хто з хазяінам – які хаты робілі. Дзед покойны, мацерын бацько, зрабіў такую земляначку. (Вольга Барысаўна Сечка.)

Пасляваенныя сем'і ў Ліплянцах былі дастаткова вялікімі, у сярэднім па 5 – 7

Борць на селішчы Міхаіла Лася ў вёсцы Ліпляны

чалавек. Шмат мужчын не вярнулася з вайны, таму ўся адказнасць за выхаванне дзяцей і дабрабыт сям'і клалася пераважна на плечы жанчын, а многім з іх так і не пашчасціла выйсці замуж. Але галоўным «скарбам» былі працоўныя, асабліва мужчынскія, рукі і сельскагаспадарчыя навыкі. У вёсцы было шмат няпоўных сем'яў. Збольшага гэта былі сем'і загінулых пад час вайны.

Вот вецерыны, кажучь, вецерыны. Увечерануў была одна дорога і ў адзін сан. А ўжэ жэншчыны, которые пооставаліся з дзеткамі – ім было горш у тысячу раз. Трэ ж накорміць дзеток. А чым накорміць? Адзе набраць? Ужэ етым жанкам, удовам, которые пооставаліся з дзеткамі, то ў тысячу раз горш было, чым тым салдатом. Это точно! Праўду кажуй! (Ганна Пятроўна Лось.)

У гэты час вясцоўцы працягвалі актыўна займацца і традыцыйнымі промысламі. Напрыклад, тканіну для гас-

падарчых мэт (ручнікоў, посцілак, бялізны) часта ткалі самі. Пры пашыве верхняга адзення аддавалі перавагу крамліне, хаця яна была ў вялікім дэфіцыце і часам каштавала немалых грошай.

Кросны ў людзей бралі. У нас не было. Але ў людзей булі. То людзі полотно ткалі. Просцілачкі ткалі. Такія простыя. Только лён. Ложылі на пецку. Нясеш да патрэш яго. А там зробіш на грэбень кудзелю. А на грэбень мочкі поробіш да прадзеш. (Вольга Рыгораўна Сечка.)

У першыя паваяенныя гады пяклі хлеб самі, хаця з-за недахопу збожжа такая магчымасць была далёка не ў кожным доме.

Удзетстве хлеба не было. У жорнах малолі. У ступе тоўклі пшэно, шоб суп маці наварыла які. Жорна дзед во туту постройў недалечко стары. Да каменне за воза почалаплююць у клуначках. То мы за воз, молюць ужэ зярно. Займуць воча-

радзі, тогда мололі ўручную. А тоўклі просо. Тожэ мьялі ж яго. У токах. Маці мье, а мы малые тоўклі ў ступе... Это така була жыць з вайны. Это ядзетства ўсе ўхопіла, потому што горвалі сільно. (Раіса Лось.)

З канца 1960-х гг. хлеб пачалі купляць у крамах, бо ён ужо быў дастаткова танным, а калгаснікі пачалі атрымліваць за сваю працу грошы. Хлеб рабілі з кукурузнай мукі. Вырастоўвала і рыбалоўства.

Рыба спалала богата. Сетак не было. Плелі з лозы такіе кошы, да ложкаў. Яна лезла туды ў етэя кошы. Рыбы много было. Шчука большынство. Шчука, язь, плотва... На Уборроці. Ды ў озёрах было богата. (Іван Лось.)

Захоўваліся і традыцыі бортніцтва.

А мёд тожа. Пчолы дзяржалі. Былі такія лежакі, называліся, што ніко не лежалі. Така колода, така. А е, што туды на дуба, далеко високо цягалі. То пчол багата было. Той дуб поцягвае. Тады покусаюць, покусаюць тыя пчолы. Да ўжэ і рукі попухнуць. І скрозь об'ядзьяць. А продоваць жэ не продовалі, для сябе ўсе. Була така выворка ў нас. То поуеньнюку туды накладоць. Оно посьцекае, да ўжэ той ужэ так как перароблены зробіцца. Елі. Мёд быў... (Ева Сечка.)

Яшчэ адной дадатковай крыніцай прыбытку для жыхароў вёскі было самагонаварэнне, з якім дзяржава актыўна змагалася.

А што ж, на кожным шагу машыны стаялі, самагонныя апараты. Тады ніхто не отбіраў, ніхто не казуў нічога. Хто хацеў, цераз двара складалі. Потым ужэ сталі трохі колошмаціць... Нада было гарэлка на вяселле. Я навожу дроў. З кошары. Там занясу якую банку гарэлки. Я не продавала гарэлку. Для сябе толькі. (Ганна Пятроўна Лось.)

Вольга ІВАНОВА

Ганчарныя вырабы мясцовага майстра Міхаіла Мар'цічына: гладыш, макацёр, збан і інш. Другая палова XX ст.

Наш гонар – знакамітыя зямлякі

Краязнаўства ніколі не страціць сваёй актуальнасці. Вывучэнне гісторыі малой радзімы спрыяе развіццю беражлівага стаўлення не толькі да помнікаў культуры і гісторыі, але і да людзей, якія жывуць побач.

У Дзятлаўскай раённай бібліятэцы назапашаны немалы вопыт краязнаўчай

работы. Сёлета мы распрацоўваем краязнаўчы праект «Малая Радзіма ў падзеях і асобах», накіраваны на вывучэнне гісторыі Дзятлаўшчыны, знаёмства з жыццядзейнасцю і творчасцю знакамітых зямлякоў.

Любоў да роднай зямлі бяспрэчная, кожны любіць яе па-свойму, але не-

магчыма па-сапраўднаму любіць тое, што не ведаеш. Наш праект пазнаёміць з новымі старонкамі гісторыі Дзятлаўскага раёна, дапаможа дакрануцца да мінулага, асэнсаваць сучаснасць, зазірнуць у будучыню.

У рамках праекта ў студзені ладзіўся краязнаўчы пошук «Наш гонар – знакамітыя зямлякі». Да ўвагі карыстальнікаў бібліятэкі быў прапанаваны матэрыял аб адным з уладароў Дзятлава, знакамітым дзяржаўным дзеячы ВКЛ, паэце, гісторыку Удальрыку Крыштофу Радзівіле, прысвечаны 310-годдзю з дня яго нараджэння.

Таксама ў ходзе рэалізацыі праекта плануецца стварэнне базы дадзеных «Іх імёны ў гісторыі краю», што будзе размешчана на сайце бібліятэкі. Праца ідзе, і мы спадзяемся, што наш праект будзе карысным і цікавым для чытачоў, краязнаўцаў і бібліятэкараў.

*Марына КРУПІЦА,
бібліёграф аддзела
абслугоўвання і інфармацыі
Дзятлаўскай раённай бібліятэкі*

Завушніцы, каралі, карціны...

Кажуць, калі знойдзеш працу па сэрцы, то не давядзецца працаваць ніводнага дня ў сваім жыцці. Асабліва гэта датычыць творчых прафесій. Хтосьці выдатна малюе, хтосьці робіць фігуркі з гіпсу, а кагосьці захапляюць вырабы са скуры. Вось і Ірына Баршчэўская сваімі рукамі стварае скуранныя шэдэўры.

За плячыма Ірыны Іосіфаўны вучоба ў Гродзенскім педагагічным вучылішчы, праца ва ўстановах адукацыі Астравецкага раёна. А ў 2017 годзе лёс прывёў жанчыну ў Астравецкі раённы культурны і народнай творчасці. Майстрыха прызнаецца, што менавіта тут адчула сябе на сваім месцы, змагла штодзённа атрымліваць асалоду ад любімай справы.

У яе ўмелых руках скура ажывае, набывае іншыя абрысы. Завушніцы, карціны, каралі, дэкаратыўныя пано – гэта толькі невялікая частка таго, што можна зрабіць са скуры. Многія людзі запальваюцца і пераймаюць

яе вопыт. Майстрыха заўжды гатова дапамагчы і добрай парадай, і досведам.

Акрамя захаплення скурай, у Ірыны Іосіфаўны ёсць яшчэ і іншыя: у яе руках «гараць» спіцы і кручок, ператвараючы нікі ва ўтульныя рэчы, а яе карціны і фларыстычныя кампазіцыі заўсёды ўпрыгожваюць цэнтр творчасці.

Рукі нашай зямлячкі заўжды заняты стварэннем прыгожага і незвычайнага, і гэта прыклад для маладога пакалення астраўчан.

*Вольга ЗАЯЧКОўСКАЯ,
г. Астравец*

Помняць рупліўца Гальшаны

Імя Эдуарда Корзун добра вядома на Ашмяншчыне. Гэта былі дырэктар Гальшанскай сярэдняй школы, які ўсе сваё жыццё займаўся краязнаўчай дзейнасцю, далучыў да яе настаўнікаў, вучняў і іх бацькоў, зацікаўленых гальшанцаў.

Эдуард Сямёнавіч нарадзіўся 28 лютага 1932 г. у в. Яўсеевічы Капыльскага раёна. Пасля заканчэння гістарычнага факультэта БДУ ў 1957 г. яго накіравалі на працу ў Гальшанскую сярэднюю школу. Тут ён стварыў гісторыка-краязнаўчы музей, якому ў 1997 г. прысвоена званне «народны», а пазней установа атрымала імя свайго заснавальніка. Э. Корзун сабраў багаты матэрыял па гісторыі краю, у 1987 г. выдаў кнігу «Гальшаны», якая карыстаецца вялікім попытам і цяпер.

Эдуард Сямёнавіч стварыў «Летапіс народнай славы» Гальшанскага сельсавета, напісаў шэраг артыкулаў для кнігі «Памяць» Ашмянскага раёна, сабраў значны матэрыял пра 83-ю стралковую дывізію, што вызваліла Гальшаны ад фашысцкіх

захопнікаў. Яго былы вучань Леанід Швідлер у 1965 г. быў удзельнікам Усесаюзнай канферэнцыі па краязнаўстве ў Маскве, а вучань Яўген Казлоўскі заняў трэцяе месца на рэспубліканскай алімпіядзе па гісторыі Беларусі. Падрыхтаваныя ім каманды ўдзельнічалі ў рэспубліканскіх турнірах у Віцебску, Брэсце, Гомелі.

Штогод 19 ліпеня ў мястэчку адзначаецца свята ў гонар святой Юліяніі Гальшанскай, звесткі пра якую ў свой час збіраў Э. Корзун, што і паклала пачатак гэтай традыцыі. Каля школы расце дуб-прыгажун, пасаджаны Эдуардам Сямёнавічам, камяні-валуны ў бярэзавай алеі пры школе таксама нагадваюць пра яго.

Эдуард Сямёнавіч памёр у 2001 г. Сёлета споўнілася 90 гадоў з дня яго нараджэння. З нагоды юбілею рупліўца ў Гальшанскай сельскай бібліятэцы праведзены вечар-партрэт «Даследчык Гальшанскага краю». Месцічы з цікавасцю слухалі ўспаміны яго жонкі Яніны Іванаўны Корзун, якая цяпер узначальвае музей. Добрымі ўспамінамі пра цудоўнага чалавека падзяліліся і мясцовыя краязнаўцы, былыя вучні Э. Корзун. Прагучалі вершы, прысвечаныя яму, яго любімыя песні.

..Хутка бяжыць час, і яго нельга спыніць. Але застаецца добрая памяць – лепшая з узнагарод.

*Таццяна ІВАНОВА,
загадчыца Гальшанскай
сельскай бібліятэкі*

Фрагмент экспазіцыі музея

Сакавік

14 – Рыжанкоў Мікалай Аляксеевіч (1932, Чавускі р-н – 1994), скульптар, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР (1977) – 90 гадоў з дня нараджэння.

15 – Вярэнька Францішак Леапольдавіч (1862, Ушацкі р-н – 1892), краязнаўца, археолаг, складалінік археалагічных карт, схем гарадзкіх і замчышчаў Ушацкага р-на – 160 гадоў з дня нараджэння.

16 – Шчырыца Валерыі Пятровіч (1947), музыкант, заслужаны артыст Беларусі – 75 гадоў з дня нараджэння.

18 – Волкаў Сяргей Анатольевіч (1942, Мінск), мастак, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Васіля Віткі (2004), тэатральнай прэміі імя Кандрата Крапівы (2006) – 80 гадоў з дня нараджэння.

18 – Катковіч (дзявочае Хадзянкова) Лізавета Іванаўна (1947, Карэліцкі р-н), актрыса, лаўрэат прэміі Ленінскага камсомола Беларусі (1980) – 75 гадоў з дня нараджэння.

20 – Хведар Жычка (1927, Жлобінскі р-н – 2007), паэт, перакладчык – 95 гадоў з дня нараджэння.

21 – Стрыйкоўскі Мацей Станіслаў (1547 – каля 1590 ці 1593), польскі гісторык, храніст, паэт, дыпламат, аўтар першай друкаванай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі» (1582) – 475 гадоў з дня нараджэння.

Наш выдатны суайчыннік

Уздоўж

1. Прысвятак беларускага народнага календара, які адзначалі 11 лютага. У гэты ж дзень 215 год таму ў вёсцы Варацэвічы былога Пінскага павета (сёння – Іванаўскі раён) нарадзіўся выдатны кампазітар, мастак, пісьменнік, педагог, піяніст Напалеон Орда. **6.** ...зіму замыкае (прык.). **8.** У лютага месяца два сябры: завая і ... (прык.). **10.** Чалавек мужчынскага полу ва ўзросце паміж маленствам і даросласцю; ... Напалеон Орда ў 16-гадовым узросце скончыў славуітую Свіслацкую гімназію, дзе вучыліся многія вядомыя людзі таго часу, і паступіў у Віленскі ўніверсітэт. **11.** Прадукт творчай працы. **12.** Прадвядзіцель шляхты; пасада, якую займаў бацька Н. Орды Міхал у Кобрынскім павеце. **15.** Тэатральная п'еса жарталівага зместу. **16.** Звярок з атрада грызуноў, вясенняя гульня якога пачынаюцца ў лютым. **17.** Рэпутацыя, слава; ... Н. Орды ўвекавечана ў назва вуліц у Мінску, Гродне, Брэсце, а ў Іванаве яму ўсталяваны помнік (скульптар І. Голубеў, архітэктар В. Касяк). **18.** Бярвяно, брус, забіты ў грунт для апоры ў збудаванні. **19.** Люты сонца на ... паварочвае (прык.). **20.** На ... загрымела – будзе холад (прыкм.). **22.** Хто ведае аз ды ..., таму і кнігі ў рукі (прык.). **23.** Харчовы прадукт. **24.** Калі на ... певень з-пад страхі нап'ецца вадзіцы, то на Юр'я – вол пад'есць травіцы (прык.); ..., або Стрэчанне адзначалі 15 лютага. **27.** Душавы медны музычны інструмент. **29.** Адзінка аптэкарскай вагі. **31.** ..., вальс, мазурка, паланэз; музычныя творы, у стварэнні якіх выначыўся талент Н. Орды як кампазітара. **32.** ... гасцямі багата (прык.). **33.** ...-галерэя; культурная ўстанова, прысвечаная Н. Орду, што дзейнічае ў вёсцы Варацэвічы.

Упоперак

2. Праследаванне зверна на паляванні. **3.** Орган разнажэння ў грыбоў. **4.** Адзінка вымярэння аб'ёму і ёмістасці. **5.** Сетка для лоўлі рыбы з суднаў. **7.** Гатунак моцнай і тоўстай апрацаванай скуры. **9.** Заходнеўрапейская краіна, куды Н. Орда мусіў з'ехаць пасля задушэння паўстання 1830 – 1831 гг., у якім ён прымаў удзел. **10.** Імя

маці Н. Орды, якая выдатна іграла на фартэпіяна і ад якой Напалеон атрымаў першыя ўрокі музыкі. **13.** «... музыкі». Літаратурны твор Н. Орды, высокая ацэнены выдатным кампазітарам С. Манюшам; яго п'яру належыць таксама праца «Альбом твораў польскіх кампазітараў». **14.** Малюнак, накід з натуры; вандруючы па Беларусі, Польшчы, Украіне, Н. Орда зрабіў больш за 1000 ... архітэктурных помнікаў, цікавых мясцін. **19.** Кароткі пераказ зместу оперы, балета. **21.** Фэдрэрык ...; польскі кампазітар, піяніст-віртуоз, у якога Н. Орда браў урокі ігры на фартэпіяна. **25.** ... Міцкевіч; паэт, з яім сябраваў Н. Орда. **26.** Японская грашовая адзінка. **28.** Закончаная частка драматычнага твора, спектакля. **29.** Афрыканская антылопа. **30.** Пярэчанне, перашкода (разм.).

Складў Лявон ЦЕЛЕШ

Малая краязнаўчая энцыклапедыя

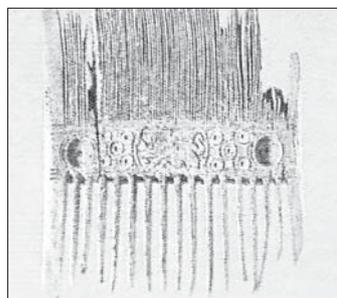
(Пачатак у № 1 за 2003 год)

РАЗЬБА МАСТАЦКАЯ – спосаб мастацкай апрацоўкі дрэва, косці, каменю і інш. цвёрдых матэрыялаў шляхам выразання арнаментальных ці сюжэтных кампазіцый; від дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва. Разьбой мастацкай аздабляюць прадметы побыту (мэблю, хатняе начынне), будынкi; тэхніку разьбы выкарыстоўваюць у стварэнні скульптуры.

Узнікла ў глыбокай старажытнасці са з'яўленнем рэзальных інструментаў, спачатку з каменю і косці, потым металічных. Шырока вядомы разныя лакі Кітая і Японіі, разьба па камені і косці ў Індыі, якуцкая і халмагорская разьба па косці, узбекская разьба па ганчу, гуцульская разьба па дрэве, бурацкая каменная пластыка.

У Беларусі пашыраныя некалькі відаў. Контурная разьба выконва-

ецца заглыбленымі лініямі па гладкім фоне, блізкая да гравіравання, выемчатая разьба (пераважна трохгранна-выемчатая) ствараецца тэхнікай контррэльефу, утварае ўзор, заглыблены ў гладкі фон;

Самшытавы грэбень. 3 раскопак Мінскага замчышча. XIII ст.

рэльефная разьба мае заглыблены фон і ўзняты над ім формы выявы – нізкарэльефныя (барэльеф) ці высокарэльефныя (гарэльеф); скразная разьба не мае фону і ўяўляе сабою ажурную кампазіцыю (у залежнасці ад размяшчэння ўзору ў адной ці некалькіх плоскасцях адрозніваюць плоска-ажурную і аб'ёмна-ажурную разьбу мастацкую); аб'ёмная разьба стварае трохгранную выяву, звычайна скульптуру малых формаў.

Зберагліся касцяныя вырабы каменнага веку, арнаментаваныя нескладанай контурнай разьбой геаметрычнага характару, а таксама касцяныя і драўляныя фігуркі чалавека і жывёл, выразаныя вельмі схематычна і ўмоўна. Высокага ўзроўню дасягнула разьба на косці і камені ў IX – XIII стст. (каменныя абразкі «Канстанцін і Алена» з Полацка, XII ст.; «Мікола і Стафан» з Мінска, XIII ст.; інш.). Найбольш старажытны ўзор аб'ёмнай разьбы па камені – Шклоўскі ідал. Інтэр'еры культавых будынкаў, палацаў, сядзібаў, мэблю аздаблялі нізкарэльефнай разьбой па дрэве, якая ў XVII – XVIII стст. развілася ў

аб'ёмна-ажурную. Разьба мастацкая таго часу характарызуецца цеснай сувяззю з разьбой архітэктурнай, у ёй адбіліся пануючыя мастацкія стылі – барока, ракако, з канца XVIII ст. – класіцызм. З XVII ст. вядомая разьба па шкле. Разьбой па дрэве аздаблялі іканастасы, алтары, амвоны, органы, сцены палацаў, культавых будынкаў (інтэр'еры касцёлаў ў в. Міхалішкі Астравецкага раёна, 1677; іканастас Мікалаеўскай царквы ў Магілёве, 1669 – 1672; алтары касцёлаў у Будславе Мядзельскага раёна, Воўле Ваўкавыскага раёна, Гродне, Новай Мышы Баранавіцкага раёна, усе XVII ст., інш.). З канца XIX ст. разьба мастацкая, пераважна ў выглядзе прапілоўкі, пашырылася ў народным дойлідстве, аздабленні мэблі. Трэхгранна-выемчатая і контурная разьбой геаметрычнага характару аздаблялі хатняе начынне, прылады працы, посуд. У наш час разьбой мастацкай займаюцца многія народныя майстры, прафесійныя і самадзейныя мастакі. Дэкаратыўныя вырабы і сувеніры з дрэва, рогу, косці выпускаюць прадпрыемствы мастацкай прамысловасці.